

Székely Miklós: Új kor új anyagai – egy konferencia emlékezete

Anyaghasználat a dualizmus kori magyarországi építészetben és társzművészetekben címmel rendeztünk tudományos konferenciát a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézetében 2022. április 8-án. A tanácskozás célja a 19. században a társadalom és a gazdaság egészét átalakító változások máig látható jellegzetes lenyomatának, a különféle anyagok felhasználásának a vizsgálata volt. A korszak az építészeti tervezés és kivitelezés korábban elképzelhetetlen lehetőségeivel kecsegtetett, amelyek Magyarországon különösen a század utolsó harmadában sűrűsödtek, nem függetlenül a kiegyezéssel megnyíló lehetőségektől.

A politikai és társadalmi változások megkövetelte új igények új épülettípusok sorát hozták létre, ezzel párhuzamosan az urbanizáció és a technológiai fejlődés a jogszabályi környezet folyamatos módosításaival járt együtt. A társadalmi elvárásoknak és a szigorodó szabályzatoknak való megfelelés kényszerével szemben a technológiai fejlődés kitágította az építészeti tervezés és kivitelezés lehetőségeit. Ez egyaránt megnyilvánult a történelmi anyagok újszerű felhasználásában és új anyagok megjelenésében is. A sokáig alapvetően szerkezeti elemként értelmezett fa az épületek külső és belső részeinek díszítőelemévé vált, esetenként megtartva, de egyre inkább nélkülözve ősi statikai funkcióját. De tetten érhető az egyes anyagok státuszának megváltozásában is, a 18. századi stukkátor arisztokrata megbízói körét felváltották a bérházakat építtető vállalkozók, akik a gyors, de költséghatékony építkezés szempontjai mellett a közízlés és a hatóság elvárásainak egyszerre igyekeztek megfelelni öntőműhelyek tucatornamenseinek alkalmazásával. Mindezek mellett a laboratóriumokban és olvasztókemencékben megszülető modern anyagoknak és ötvözeteknek a nagyvárosi építészet igényeinek kellett kielégíteniük. Az öntött- és kovácsolt vas már nem elsősorban szerszámok és gépek alapanyagai, hanem egyre merészebb falszerkezetek, áthidalások és csarnokok megkerülhetetlen matériái lettek. Az új tulajdonságokkal felruházott mázas kerámia épületek burkolataként, szobrok és kutak anyagaként tűnt fel, helyét a konyhában és a terített asztalon üveg- és porcelánárak váltották fel. A vasbetonban rejlő lehetőségek teljes körű kiaknázásához előbb a megrendelő, a tervező és a kivitelező gondolkodási kereteinek kitágítása vált szükségessé.

Az egyre fejlettebb technológia, a hagyományos építészeti anyagok új helyzetben való felhasználása és az újdonságok alkalmazása korábban elképzelhetetlen teret engedett a megrendelők és a tervezők elképzeléseinek. A laboratóriumokban létrejött anyagok és ötvözetek kísérletező kedvű mesterek műhelyeiben és gyárak kohóiban nyerték el végső felhasználási tulajdonságaikat. Az új anyagok jelentette változatossággal párhuzamosan az

építészet hagyományos anyagait is egyre gyakrabban alkalmazták új funkcióban. Az egyre összetettebb gyártástechnológia és a laboratóriumi kísérletezések eredményei az anyagok valós textúrájának láttatását és elrejtését egyaránt az építészeti nyelv eszközüvé tették. Mindeközben az építészeti anyaghasználat ebben a korban sem lehetett független az építető pénzügyi helyzetétől.

A konferenciafelhívás felvetései között az anyaghasználat mintázatainak, új megoldások elterjedésének vagy éppen elfeledésének a feltárása ugyanúgy szerepelt, mint az anyagokról való korabeli gondolkodás, kísérletezés még felfedezetlen mestereinek, műhelyeinek elemzése, új, korábban kevésbé vagy alig ismert összefüggések bemutatása, vagy a régiók újraértelmezése.

A felhívásra beadott másfél tucatnyi előadásjavaslat közül végül tizenkettő hangzott el, ez a folyóiratszám ezekből közöl válogatást. Sisa József *Tégla és kerámia Steindl Imre és Lechner Ödön építészetében* című előadásában a két építész között a nyerstégla és a kerámia használatában megfigyelhető hasonlóságokat és eltéréseket elemezte, elsősorban a polikrómia és a nemzeti építészet összefüggéseiben. Rozsnyai József Alpár Ignác tervezőművészetének elemzését fontos felismerésre alapozta már az előadásának összefoglalásában is: „Anyaghasználat terén gazdagabbat és színesebbet aligha ismerünk a historizmus koránál az építészet történetében. Szerkezeti és díszítő építőanyagok egyaránt rendkívül széles választékban álltak rendelkezésre, és az építészek éltek is ezzel a lehetőséggel, hogy maradandóbbá, merészebbé és monumentálisabbá tegyék alkotásaikat. Bár az alacsonyabb költségvetésű bérházakon vagy hasznossági épületeken is találunk különleges anyagokat, természetesen a magas költségen emelt épületek voltak a legpazarabb tárházai az egyre modernebb szerkezeti, de különösen a természetes és mesterséges díszítőanyagoknak.” Alpár Ignác tervezői munkásságát az építkezéshez rendelkezésre álló anyagi források, illetve az alkotói kreativitás és leleményesség metszetében tárgyalja. A szerző szavaival: „Hogyan lehet ódonná tenni az újat, nemessé avatni a szokványost, biztosságot sugalló és lenyűgöző körülményeket létrehozni, modernnek lenni a kor legmagasabb színvonalán”. A konferencia első szekciója a 21. századi magyar építészettörténet-írás jeles iskolájának három generációját mutatta be. A sorban a legfiatalabb, Tóth Enikő *Az anyaghasználat és a funkció kapcsolata Czigler Győző építészetében* című előadásában a József Műegyetem ókori építészeti tanszéke oktatójának tervezői életművében elemezte a történeti és modern anyagok alkalmazását. Vizsgálódásának középpontjába az építőanyagok és a funkció összefüggéseit, a megrendelő és a tervező szempontjait helyezte.

Farbakyné Deklava Lilla tanulmányában a Mátyás-templom helyreállítása kapcsán fogalmaz meg észrevételeket a historizáló szemlélet és a mérnöki tudatosság kapcsán. Az építész, Schulek Frigyes az építkezés során bátran vett át elemeket a középkori építőpáholyok gyakorlatából, vegyítve ezeket a korszerű mérnöki tudással. A szerző a sósikúti kövek tartószilárdságának vizsgálatán keresztül ad betekintést Schulek műhelygyakorlatába. Pilkhoffer Mónika a művészettörténetben igen ritka statisztikai elemzésre vállalkozott, amelyet a Statisztikai Hivatal 1890-től kezdődő, az épületek anyagára vonatkozó adatközléseire alapozott. A tanulmányban az 1890 és 1910 közötti időszakban vizsgálja az épületek falazatát és tetőzetét a természeti/táji adottságokkal és az építési szabályrendeletekkel összefüggésben. *Az Anyaghasználat és modernizáció ellentmondásai az erdélyi szakoktatásban* című előadásom írott változatában a 19. század végi ipari szakiskolák fejlesztésének és működésének egy sajátos szempontú elemzésére vállalkozom. A szakiskolákkal kapcsolatos tervezetek és javaslatok a helyi ipari hagyományokra és a helyben elérhető nyersanyagokra alapuló modern ipar megteremtését tűzték ki célul, a valóságban azonban gazdasági és politikai érdekek gyorsan felülírták a kezdeti – nem ritkán szakmailag is megalapozott – megfontolásokat. Az előadás az iskolai műhelyekben a helybeli és beszállított anyagok viszonyát, az anyagokkal történő kísérletek és vizsgálatok folyamatát, valamint az iskolák és a városi iparosok közötti dinamikus viszonyt vizsgálja. Pintér Bálint a wagrami gyár sorozatgyártott épületkerámiáinak szerepét kutatja a dualizmus kori építészetben. A kerámiagyár Ausztriában elsőként vágott bele művészi igényű ornamensek tömegtermelésébe. A szerző kutatásai révén nyilvánvalóvá vált a gyár termékeinek széles felhasználási köre, amelynek vizuális bizonyítékai a Monarchia számos épületének teljesen azonos homlokzati elemei.

F. Dóczy Erika a „*Fecseg a felszín...*” – *A korai vasbetonépítmények felületképzéséről* című előadására épülő tanulmányában a célszerűsége révén a 20. század elején gyorsan elterjedt vasbeton esztétikai recepciójával foglalkozik. Az új anyag külső megjelenése nem felelt meg sem a szakma, sem a közízlés elvárásainak. Tanulmányban olyan, a vasbeton alkalmazásával kísérletező kisarchitektúrákat mutat be a szerző, amelyek erre a problémára keresték a választ. A kötet záró tanulmánya Dávid Gyula tollából egy alig ismert és kevésbé kutatott matéria, az üveg építőanyagként történő felhasználásával foglalkozik. *Az üvegtégla tündöklése* című tanulmány Gustave Falconnier építész svájci műhelyéből indulva követi a dekoratív és funkcionális szempontból egyaránt ígéretesnek tűnt anyag monarchiabeli felhasználásának sorsát.

Az konferencia eredményeit összegző folyóiratszám a 19. századi anyaghasználattal kapcsolatos szisztematikus kutatások első lépése, a felhívásban megfogalmazott

témajavaslatok, irányok közül számos még kifejtésre vár. Ezek között szerepelt az a gyártók, üzemek, műhelyek feldolgozó és gyártói kapacitásai; a külföldi beszállítók, kereskedelmi útvonalak, lerakatok, kereskedelmi képviselők kérdései; a kül- és belkereskedelmi kapcsolatok építészeti modernizációs szerepe; az innovációk, szükség szülte újítások és ezek hatása az építészetre; az anyaghasználat modernizálásának mechanizmusai, stratégiái; az anyaghasználat hatása a városképre, a város térszerkezetére; az anyaghasználattal kapcsolatos viták, a megrendelő, tervező és kivitelező közötti konfliktusok; érdekellentét és feszültség a történelmi és új anyagok használata során; a modern anyagokhoz kapcsolódó professzionalizmus kérdése, az új anyagok piaci bevezetése, reklámja, marketingje és a közvetítéshez szükséges készségek; a társadalmi státusz és a matéria kapcsolata; állami és magánszféra szerepe az anyaghasználat modernizálásában; anyaghasználat viszonya a szabványosításhoz és sorozatgyártáshoz, a modern anyagok recepciója, visszaemlékezések, naplók, levelek, anyag és irodalom kapcsolata.

A konferencia célja ennek a mindezidáig bűvópatakként a művészettörténeti kutatásokat ugyan átszövő, de önálló kutatási témaként nem kezelt szempontnak, az anyaghasználatnak a beemelése volt a tudományos diskurzus szempontja közé. A dualizmus korának változatos, összetett, új és folyamatosan megújuló építőanyagai tág keretet biztosítanak a téma további kutatásának, illetve az anyaghasználat szempontjainak artikulálásának a kutató- és publikáló munka során.